

جغرافیا و جهانی شدن

مؤلف: دکتر رضا حسین پور پویان

انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران

تهران - ۱۳۹۶

سرشناسه: حسین پور پویان، رضا
عنوان و نام پدیدآور: جغرافیا و جهانی شدن/تألیف رضا حسین پور پویان
مشخصات نشر: تهران: انجمن ژئوپلیتیک ایران، ۱۳۹۶
مشخصات ظاهری: ۵۶۱ ص: مصور (بخش رنگی)، جدول، نمودار.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۰۱۷-۶-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

موضوع: جهانی شدن

موضوع: Globalization

موضوع: جغرافیای انسانی

موضوع: Human Geography

شناسه سرویس: انجمن ژئوپلیتیک ایران

رده بدی کناره: ۱۳۹۵ ج۷/ح۵/۱۳۱۸ JZ

رده بندی دیو: ۳۲/۱۷

شماره کتابشناسی ملی: ۴۵۷۰۰۰۵

انجمن
ژئوپلیتیک
ایران
Iranian Association
of Geopolitics
(IAGG)

انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران

عنوان کتاب: جغرافیا و جهانی شدن

مؤلف: رضا حسین پور پویان

ناشر: انجمن ژئوپلیتیک ایران

چاپ و صحافی: انجمن ژئوپلیتیک ایران

نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۴۰۱۷-۶-۵

نشانی: تهران: خیابان سمیه، جنب برج سپهر، ساختمان خاقانی ورودی غربی، طبقه ۵- واحد ۴۶ کد پستی

تلفن: ۱۵۷۱۸۳۸۵۴۸ ۸۸۳۲۳۵۲۷-۸۸۳۴۴۴۸۸ وبسایت: www.iag.ir

فهرست مطالب

۱		مقدمه
۵		فصل اول: جهانی شدن و مفاهیم پیرامون آن
۸		تعاریف جهانی شدن
۱۲		کاربردهای قابل تشخیص از واژه‌ی جهانی شدن
۱۸		پیشینه و سرچشمه‌های جهانی شدن
۱۹		الف) پیشینه‌ی باستانی و تمدنی
۲۰		ب) عصر اکتشافات
۲۱		ج) پیشینه‌ی تدریجی و تکاملی
۲۲		د) جهانی شدن: دیدگاه جدید
۲۷		فصل دوم: دیدگاه‌های نظری، مربوط به جهانی شدن
۲۷		دیدگاه‌های متضاد در مورد جهان شدن
۲۷		الف) دیدگاه طرفدار جهانی شدن
۲۸		ب) دیدگاه ضد جهانی شدن
۲۸		ج) دیدگاه جهانی شدن متغیر
۲۹		انواع نظریه‌پردازان جهانی شدن
۳۲		جهانی شدن از منظر پیروان مکاتب روابط بین‌الملل
۳۲		الف) جهانی شدن از دیدگاه رئالیست‌ها
۳۳		ب) جهانی شدن از دیدگاه لیبرال‌ها
۳۵		ج) جهانی شدن از دیدگاه مارکسیست‌ها
۳۶		د) جهانی شدن از دیدگاه ساختارگراها
۳۶		هـ) جهانی شدن از دیدگاه رادیکال‌ها و نومارکسیست‌ها
۴۱		نظریه‌های جهانی شدن
۴۴		الف) نظریه‌های موافق جهانی شدن
۴۴		دهکده‌ی جهانی، از مارشال مک‌لوهان
۵۱		پایان تاریخ و پیروزی لیبرال دموکراسی، از فرانسیس فوکویاما
۵۷		وابستگی متقابل، از رابرت کیئن و جوزف نای
۶۳		فشرده‌ی زمان - مکان / فضا، از دیوید هاروی

۶۹.....	جهانی‌شدن و بحران مشروعیت در ساختار دولت - ملت، از یورگن هابرماس.....
۷۳.....	بسط جهانی مدرنیته، فشردگی زمان و مکان، از آنتونی گیدنز.....
۷۸.....	جامعه‌ی مدنی جهانی، از یان آرت شولت.....
۸۲.....	جهان مسطح است، از تاماس ال. فریدمن.....
۹۰.....	جهان بدون مرز و پایان دولت - ملت‌ها، از کنیچی اوهای.....
۹۷.....	ایده‌ی همجواری فرهنگی، از جان تاملینسون.....
۱۰۱.....	ب) نظریه‌های مخالف جهانی‌شدن.....
۱۰۱.....	بازساخت گذشته در آینده، از جان مرشیم.....
۱۰۶.....	برخورد تمدن‌ها، از ساموئل هانتینگتون.....
۱۱۴.....	هرج و مرج آینده، از رابرت دی. کاپلان.....
۱۱۹.....	واق‌گرایی جدید و تردید در جهانی‌شدن، از کنت والتس.....
۱۲۴.....	نظام‌های جهانی، از ایمانوئل والرشتاین.....
۱۳۱.....	جهانی‌شدن به عنوان یک «اسطوره‌ی» ضروری، از پائول هیرست و گراهام تامپسون.....
۱۳۸.....	مخالف با علایم جهانی، سریال‌های چندملیتی، از نائومی کلاین.....
۱۴۵.....	جهانی‌سازی دیگر، از «میشال» ولین.....
۱۵۴.....	جهانی‌شدن، امپریالیسم و نظام جهانی سرمایه‌داری، از الکس کالینیکاس، جیمز پتراس و هنری ولتمیر.....
۱۶۳.....	جمع‌بندی و نتیجه‌گیری فصل دوم.....
۱۶۳.....	جهانی‌شدن: واقعیت یا افسانه؟.....
۱۶۹.....	فصل سوم: ابعاد جهانی‌شدن.....
۱۶۹.....	جهانی‌شدن اقتصادی.....
۱۸۲.....	جهانی‌شدن سیاسی.....
۱۸۸.....	جهانی‌شدن امنیت.....
۱۹۳.....	جهانی‌شدن فرهنگی.....
۱۹۷.....	جهانی‌شدن مسائل زیست‌محیطی.....
۲۰۴.....	جهانی‌شدن و تغییرات اقلیمی.....
۲۱۶.....	جهانی‌شدن و قاچاق مواد مخدر.....
۲۲۱.....	جهانی‌شدن فناوری هسته‌ای.....
۲۲۳.....	جهانی‌شدن امور مالییه.....

۲۴۰	جهانی شدن تروریسم
۲۴۵	جهانی شدن و قاچاق صنعت سکس
۲۴۹	فصل چهارم: ابزارهای جهانی شدن
۲۴۹	فناوری های نوین اطلاعات و ارتباطات
۲۵۴	شبکه های جهانی اینترنت
۲۶۲	شرکت های چندملیتی
۲۶۶	توسعه تاریخی شرکت های چندملیتی
۲۶۸	الف) دوره ی قبل از جنگ جهانی دوم
۲۷۱	ب) اواسط دهه ی ۱۹۴۰ تا اواسط دهه ی ۱۹۸۰
۲۷۳	ج) دهه ی ۱۹۸۰ تا کنون
۲۷۶	سازمان های فراملی
۲۷۹	ماهواره ها
۲۸۳	فصل پنجم: قدرت و جهان سازی
۲۸۷	مفهوم قدرت از دیدگاه رئوپلیتیک
۲۹۲	مفهوم قدرت از دیدگاه علم روابط بین الملل
۲۹۵	قدرت و جهانی سازی
۳۰۶	ابزارهای عمده ی جهانی سازی
۳۰۶	الف) سازمان تجارت جهانی
۳۱۳	ب) صندوق بین المللی پول
۳۱۹	ج) بانک جهانی
۳۲۲	د) اتحادیه ی اروپا
۳۲۴	هـ) پیمان آتلانتیک شمالی (ناتو)
۳۲۷	جهانی سازی و سوءحاکمیت جهانی
۳۳۵	فصل ششم: ضد جهانی شدن
۳۴۶	جنبش های ضد جهانی شدن
۳۳۸	عاملان مقاومت و ضد جهانی شدن
۳۳۸	عرصه های مقاومت و ضد جهانی شدن
۳۳۹	راهبردهای مقاومت و ضد جهانی شدن

۳۴۰	سیر تکامل و جغرافیای جنبش‌های ضد جهانی شدن
۳۴۳	چیاپاس: خاستگاه اولین نهضت چریکی اطلاعاتی علیه جهانی شدن
۳۵۰	مسلح شدن علیه نظام نوین جهانی: میلشیای امریکایی و نهضت میهن‌پرستی در دهه‌ی ۱۹۹۰
۳۵۲	راهبان آخرالزمان: آئوم شینریکوی ژاپن
۳۵۵	نبرد سیاتل
۳۵۹	جنبش کاناناسکیس
۳۶۱	جنبش وال استریت
۳۶۷	برادایم‌های ضد جهانی شدن
۳۶۷	الف) پارادایم ملد گرایی
۳۷۱	ب) پارادایم حلی گرایی
۳۷۵	ج) پارادایم جور
۳۷۹	فصل هفتم: جغرافیاهای متنازع‌شده جهانی شدن
۳۷۹	جغرافیاهای استراتژیک جهان
۳۷۹	شهرهای جهانی، قلمروهای مؤثر ملی و جغرافیاهای فراملی
۳۹۳	کانون‌های جغرافیایی نظام اقتصاد جهانی
۳۹۵	جغرافیای سرمایه‌گذاری‌های خارجی
۳۹۹	جغرافیای تجارت جهانی
۴۰۲	جغرافیای شرکت‌های فراملیتی
۴۰۷	بلوک‌های تجارت منطقه‌ای
۴۱۴	جهانی شدن و جغرافیاهای توسعه‌ی ناموزون
۴۱۸	گوناگونی جغرافیای شبکه‌های ارتباطی
۴۱۹	جغرافیاهای فروملی: مکان‌های مورد غفلت
۴۲۲	جغرافیای لیبرالیسم عمل‌گرا
۴۲۶	حیات مداوم جغرافیا
۴۳۵	هژمونی مداوم ژئوپلیتیک
۴۴۳	فصل هشتم: جهانی شدن و جهان سوم
۴۴۸	جایگاه جهان سوم در ساختار ژئوپلیتیکی جهانی

- جایگاه جهان سوم در نظام اقتصادی جهانی..... ۴۵۱
- سیاست‌های حل معضل توسعه‌نیافتگی: سراب توسعه در جهان سوم..... ۴۵۴
- الف) تقسیم بین‌المللی کار..... ۴۵۴
- ب) الحاق جهان سوم به اقتصاد جهانی..... ۴۵۸
- ج) تخصیص بخشی از درآمدهای کشورهای کشورهای صنعتی به جهان سوم (وعده‌هایی که هیچگاه عملی نشدند)..... ۴۵۸
- د) دور آروگونه..... ۴۶۱
- تنگناهای توسعه‌ی جهان سوم در مواجهه با جهانی‌شدن..... ۴۶۴
- مسأله‌ی استقرار بر روابط شمال - جنوب سایه افکنده است..... ۴۶۴
- جریان مبادی نابرابر و تداوم مناسبات سنتی: مرکز - پیرامون..... ۴۶۶
- آفریقا زیر صحرای..... ۴۶۶
- آمریکای لاتین: و منطقه کارائیب..... ۴۶۹
- شرق و جنوب شرق آسیا..... ۴۷۱
- جنوب آسیا..... ۴۷۳
- خاورمیانه و شمال آفریقا..... ۴۷۵
- توسعه‌ی نابرابر..... ۴۷۷
- توسعه‌ی جزیره‌ای درون کشورهای پیشتر جهان سوم..... ۴۷۹
- تداوم جریان توسعه‌ی نامتوازن شمال - جنوب..... ۴۸۲
- برندگان جهانی‌شدن جهان در حال توسعه..... ۴۸۴
- جمهوری خلق چین..... ۴۸۴
- هند..... ۴۸۸
- برزیل..... ۴۹۳
- کره‌ی جنوبی..... ۴۹۴
- کشورهای صنعتی جدید در آسیا..... ۴۹۷
- جمع‌بندی فصل هشتم..... ۴۹۸
- فصل پایانی: نگاهی به آینده؛ جهانی‌شدن با چهره‌ای انسانی؟..... ۵۰۱
- منابع و مراجع..... ۵۱۳
- نمایه..... ۵۴۱

جهانی‌شدن پدیده‌ی پیچیده‌ای است که تأثیرات پدیده‌ای داشته است. بنابراین شگفت نیست که اصطلاح جهانی‌شدن معنی ضمنی عاطفی بسیاری به خود گرفته و به موضوع مناقشات داغ در گفتمان سیاسی کنونی تبدیل شده است. در یک سر طیف، جهانی‌شدن را نیروی مقاومت‌پذیر و بی‌خطر برای تأمین رفاه اقتصادی مردم سراسر جهان می‌دانند و در سر دیگر طیف، آن را عامل تمام مصیبت‌های روزگار معاصر می‌دانند و مورد سرزنش قرار می‌دهند. از آنرو، امروزه پدیده‌ی جهانی‌شدن به سبب ماهیت سیاسی و اجتماعی آن بیش از پیش مورد توجه رشته‌های علمی مختلف و محافل و کرسی‌های نظریه‌پردازی قرار گرفته است. در این بین، دانشمندان و اندیشمندان علم جغرافیا به‌واسطه‌ی «پیشینه‌ی جهانی‌طوبانی» این دانش بشری، از حیث جایگاه و مطالعه‌ی جهانی‌شدن در بُعد تاریخی آن در موقعیتی قدرتمند قرار گرفته‌اند. چون که جغرافیا از همان ابتدا به عنوان ابزاری جهت جستجو و شناخت جهان بنیان نهاده شده است هر چندکه تا قبل از این، بیشتر برای رفع نیازها، راه‌ریالیسم مورد استفاده و بهره‌برداری قرار گرفته است. از سویی دیگر، انسان در علم جغرافیا بسیار کنجکاو است و دائماً در تلاش است تا بر معرفت و شناخت خود نسبت به افق‌های موردست جهان هستی خود بیفزاید و تفاوت‌ها و تشابهات مکانی گیتی را با محیط زندگی خویش دریابد و با آنها آشنا گردد.

اما جغرافیا و جهانی‌شدن چه ارتباطی با هم دارند؟ تعاریف فاهیم و برداشت‌های رایج و غالب در خصوص جهانی‌شدن کدامند؟ خاستگاه جغرافیایی و تاریخی جهانی‌شدن کجاست؟ دیدگاهها و نظریه‌های موجود و مطرح در خصوص جهانی‌شدن کدامند؟ ابعاد و ابزارهای بسط و توسعه‌ی جغرافیایی فرایند جهانی‌شدن کدامند؟ ضد جهانی‌شدن و پاردایم‌های حاکم بر آن کدامند؟ جهانی‌شدن بیشتر در چه نوع جغرافیاهایی اتفاق افتاده و در حال رخ دادن است؟ ضعف کشورهای جهان سوم در

مواجهه با پدیده‌ی جهانی‌شدن چیست؟ این موضوعات از سنخ مباحثی است که می‌تواند اسباب مشغله‌ی فکری برای هر جغرافیدان متفکر و علاقمند به این حوزه را فراهم آورد، موضوعاتی که، به نوعی غالب اندیشمندان و متفکران حوزه‌های مختلف علمی دیگر هر کدام براساس ظن و نگرش علمی و فلسفی خود تا به امروز به آنها تا حدی پرداخته‌اند. از اینرو، به جرأت می‌توان گفت که یکی از بحث‌برانگیزترین مباحث در بین اندیشمندان حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی در سراسر جهان، موضوع جهانی‌شدن و تبعات آن بوده است. طوری که براساس بررسی یکی از فعال‌ترین اندیشمندان جهان‌شدن، در این خصوص بیش از یازده هزار جلد کتاب طی سال‌های اخیر به رشته‌ی تحریر درآمده است.

در این بین، منذای که ارتباط بین جغرافیا و جهانی‌شدن موضوع مورد مطالعه باشد، بر پیچیدگی‌های آن بیش از پیش افزوده می‌شود که همین مسأله مستلزم پرداختن به این موضوع از دیدگاه علم جغرافیا را به یک ضرورتی انکارنشدنی و اجتناب‌ناپذیر تبدیل کرده و بر سیمای اساس کتاب جغرافیا و جهانی‌شدن به‌صورت ویژه به رشته‌ی تحریر درآمده است، و در نوع خود - از آنجاییکه نگارنده اطلاع دارد - اولین منبع فارسی تدوین شده از این حیث به‌سما می‌رسد. در تنظیم محتوای کتاب تلاش شده است تا مباحث مطرح شده در جهت درک و فهم جغرافیایی هر چه بیشتر و بهتر فرایند جهانی‌شدن برای دانشجویان جغرافیا در دسترس طایع تحصیلی و بویژه کارشناسی و کارشناسی ارشد مثمر ثمر واقع شود. لذا کتاب حاضر براساس هدف فوق، در قالب نه فصل به صورت ذیل تهیه و تدارک دیده شده است:

در فصل اول، تلاش بر این بوده است تا به مفهوم و تعاریف جهانی‌شدن و دیگر مفاهیم پیرامونی آن و همچنین خاستگاه و پیشینه‌ی این پدیده پرداخته شود.

در فصل دوم، به اهم نظریه‌های موافق و مخالف با پدیده‌ی جهانی‌شدن و دیدگاه‌های مختلف در این حوزه پرداخته و در انتهای فصل سعی بر این بوده است تا جمع‌بندی از مباحث مطرح شده ارائه شود.

در فصل سوم، ابعاد مختلف جهانی‌شدن مورد مطالعه و بحث قرار گرفته است. در این فصل تلاش بر این بوده تا حداقل یازده بُعد از مهمترین ابعاد پدیده‌ی جهانی‌شدن که بیشترین اثرات را بر کیفیت زندگی و مناسبات اجتماعی بشر در سرتاسر گیتی گذاشته و می‌گذارند، به تفصیل ارائه شود.

در فصل چهارم، به ابزارهای جهانی‌شدن پرداخته می‌شود. در این فصل به مهمترین عواملی که فرایند جهانی‌شدن را تسهیل و تسریع می‌کنند و در غالب بررسی‌های ان‌دیشمندان و نظریه‌پردازان جهانی‌شدن، از هر کدام به عنوان نماد و سمبل این پدیده نام شده است، پرداخته شده و نقش هر کدام از ابزارهای فوق به صورت مجرد مورد بررسی و بحث قرار گرفته است.

در فصل پنجم، ارتباط بین قدرت و جهانی‌شدن بررسی شده است. سعی و تلاش نگارنده در این فصل بر این بوده است تا ابزارهایی که به واسطه‌ی آن جهانی‌سازی محقق می‌شود، مورد بحث و توجه قرار گیرد.

در فصل ششم، به مفهوم و نگرش دنیای جهانی‌شدن و جنبش‌های مربوط به آن و پارادایم‌های حاکم در این زمینه پرداخته می‌شود.

در فصل هفتم، جغرافیاهای جهانی‌شدن و اهم عوامل و بسترهای جغرافیایی که فرایند جهانی‌شدن در آنها رخ می‌دهد و یا رخداد این پدیده را تسهیل می‌کنند، بررسی می‌شود. در این فصل از کتاب، سعی شده است با دلایل علمی، مصادیق واقعی و مبتنی بر تجربیات زندگی سیاسی - اجتماعی بشر از گذشته تاکنون و انسداد نظام هستی، ضمن تأکید اساسی بر نقش برجسته‌ی عوامل جغرافیایی در بروز و تحول مسائل و رخدادهای روز، از جمله جهانی‌شدن، رویکرد خام «پایان عمر جغرافیا» تحت تأثیر این فرایند را مورد بررسی و نقد قرار دهد.

در فصل هشتم تحت عنوان جهانی‌شدن و جهان سوم، به وضعیت کشورهای جهان سوم و مسائل آنها در ارتباط با جهانی‌شدن و نحوه‌ی مواجهه‌ی این بخش از جهان با این پدیده پرداخته می‌شود.

در فصل نهم و پایانی، با نگاهی به وضعیت کنونی و دورنمای جهانی‌شدن به چهره‌ی اخلاقی و انسانی این پدیده‌ی پرداخته می‌شود.

اما در اینجا لازم می‌دانم از اساتید بزرگوارم آقایان دکتر پیروز مجتهدزاده، دکتر محمدرضا حافظ‌نیا، دکتر یدالله (کاوه) کریمی‌پور، دکتر عزت‌الله عزتی و سرکار خانم دکتر زهرا احمدی‌پور مراتب قدردانی و سپاسگزاری خود را بخاطر همه‌ی آنچه در این مدت سالهای تحصیل از محضرشان آموختم و - اگر خداوند منان توفیق دهد- همچنان خواهم آموخت، داشته باشم، همچنین از اساتید و همکاران ارجمندم آقایان دکتر محسن جان‌پور، دکتر هادی اعظمی و دکتر سیده‌ادی زرقانی که با مهیا کردن فرصت تدریس، رس جغرافیا و جهانی‌شدن در گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد، زمینه‌ساز انگیزی مضاعفی برای تهیه و تدوین کتاب حاضر در نگارنده شدند، سپاسگزاری می‌کنم. از دوستان عزیز و ارجمندم آقایان علی کریم‌زاده و عبدالله زیرک بخاطر همه مباحثی که در حین این موضوع و موضوعات مشابه داشتیم و همواره مشوق و راهنمای بنده در این زمینه بوده‌اند، و سرکار خانم زهرا خلیلی که زحمت اجرای طرح جلد کتاب را قبول کردند، مراتب شکر و قدردانی خودم را اعلام می‌دارم.

در خاتمه نویسنده با اذعان به اینکه این اثر به عنوان گامی در راستای پرداختن به موضوع جغرافیا و جهانی‌شدن مطمئناً دارای ضعف‌ها و کاستی‌هایی است، از خوانندگان محترم تقاضا دارد انتقادات، نظرات و پیشنهادهای اصلاحی خود را برای رفع کمبودهای آن در چاپ بعدی اعلام فرمایند.

خدایا چنان کن سرانجام کار تو خشنود باشی و ما رستگار

رضا حسین‌پور پویان

تهران، بهار ۱۳۹۶